

БЕЛАРУШЧЫНА Ў МОВЕ МІЦКЕВІЧА

Каб належна зразумець паэта, трэба добра ведаць ягоную мову, а перадусім, ягоную гутарковую мову, г. зн., мову, якою ён карыстаўся ў штодзённым жыцці, у сям’і, на службе, з калегамі, з сябрамі ды знаёмымі. Без ведання гэтае гутарковае мовы няраз мы не зразумеем і ягоны паэтычны стыль, і нават думкі. Бо мова, якую ўжываў Міцкевіч не толькі ў штодзённым жыцці ды ў лістах, але й у паэзіі, не была моваю ва ўсіх яе асаблівасцях спрадвечна польскаю, а была моваю правінцыйнаю. Дык як немагчыма зразумець душу паэта, не зарумеўшы спачатку душу народа, з якога паходзіць паэтавы род (пра што, на жаль, нашыя даследчыкі звычайна забываюць), так цяжка няраз зразумець і ягоную мову (або зразумець яе памылкова), а г. зн., і ягоныя ідэі, калі перш-наперш добра не вывучыць мову народа, сярод якога ён жыве ці жыў, і які, вядома, мусіў уплываць на яго родную – матчыну ці бацькоўскую – мову.

Міцкевіч не быў карэнным палякам, а паходзіў з колісь беларускага роду (ці то ліцьвінска-беларускага)¹; сведчыць пра гэта не толькі ягонае прозвішча, але й рысы ягонага твару, – як сведчаць пра гэта таксама прозвішчы і рысы іншых пісьменнікаў, што паходзяць з Беларусі, напрыклад: Чачот, Ходзька, Кандратовіч, Пяткевіч і г. д. Даводзяць беларускае паходжанне Міцкевіча бяспрэчна (калі гэтае слова выпадае ўжыць філолагу) і ўважлівыя даследаванні псіхікі ды мовы Міцкевіча.

Усе ранейшыя тлумачэнні моўных асаблівасцяў Міцкевіча ў выданнях з каментарамі (што нават маюць навуковы характар) неабвержна даводзяць, што каментатары Міцкевіча не ведаюць беларускае мовы зусім альбо не ведаюць яе добра; яны не ведаюць таксама й расейскае ды жамоіцкае моваў; дык альбо падаюць значэнне слова, не ўжыванага ў карэннай Польшчы, наўздагад (часта памылкова), не ведаючы пра ўплыў беларушчыны на мову Міцкевіча, альбо лічаць (беспадстаўна) дадзенае слова, выраз, зварот ці моўную форму за індывідуальную асаблівасць паэта ці за ягоную паэтычную вольнасць, – а гэта ёсць беларушчына. Я мог бы тут у якасці довада прывесці цэлы шэраг прыкладаў памылковае інтэрпрэтацыі, узятых не з каментароў выпадковых папулярызатараў, а з тлумачэнняў даследчыкаў літаратуры, спецыялістаў, ды няма тут на гэта месца, таму спынюся на адным, але вельмі характэрным. Слова “*durny*” ў вершы “*polaty się lzy me ... na moją młodość górna i durną*” звычайна

¹ Пытанне паходжання Міцкевіча першы закрануў Б. Дыбоўскі ў працы “Спроба вызначэння раса-племянных элементаў, зафіксаваных на твары нашага вешчуна Адама Міцкевіча” (Космас. 1898); нацыянальнае псіхікі – М. Масоніус у працы “Раздваенне польскае думкі” (Варшава, 1902). (Тут і далей у дадзенай працы прыпісы аўтара).

тлумачыцца як “зухаваты”, “ганарлівы”, у той час калі “*durny*” адпавядае польскаму “*odurzony*”, “*oszołomiony*” (адурманены, ап’янены), а тут проста азначае “неразважны”, “легкадумны”, – а ўсё ж тое, як Міцкевіч глядзеў на сваю маладосць, не можа быць аб’якавым для даследчыка. Падобныя каментарыі не толькі кепска тлумачаць Міцкевіча, але й баламуцяць моладзь, бо ўсё з навуковых выданняў пераходзіць у школьныя падручнікі.

А колькі арыгінальных слоў застаецца без тлумачэння толькі таму, што каментатар не мог іх растлумачыць, дык ... моўчкі прамінуў іх. Прывяду два характэрныя прыклады з апошняга навуковага выдання² асобных праявістых твораў Міцкевіча. У артыкуле “Пра варшаўскіх крытыкаў і рэцензентаў” ёсць наступны сказ: “Пацешна было бачыць рэцензентаў, што супольнымі сіламі верцяць адно слова альбо радок, часта не варты ўвагі, ды з цяжкасцю валакуць яго на крытычны форум, як мурашы Карпінскага тушу мухі ці чвэрць чарвяка, і ледзь не падаюць ад такое паклажы”. Каментатар, відавочна, спалохаўся гэтага сказа і, баючыся, каб чытач не дастасаваў гэтыя словы Міцкевіча да яго самога, палічыў за лепшае пакінуць яго без інтэрпрэтацыі. Але дапытлівы чытач, не знаходзячы тлумачэння там, дзе на яго спадзяваўся, зазірне перш-наперш у кнігу Карпінскага ды пашукае тых мурашоў, што з цяжкасцю валакуць нейкую “тушу” мухі. І вось у вершы “Мураш” (с. 442–447, выд Туркоўскага) прачытае: “здалёку йдзе нешта чужое, цягнучы за сабою палову тушы мухі”; а крыху далей: “тут цэлыя тушы мух”. Пасля зазірне ў слоўнік Ліндэ, знойдзе тут слова “туш”, цытату з Карпінскага й тлумачэнне: “туш – гэта тузін(!)”; альбо зазірне ў “Варшаўскі Слоўнік” і знойдзе тут тое ж слова “туш”, тую ж цытату з Карпінскага й тое ж памылковае тлумачэнне, бездумна паўтарае за Ліндэ. Але Міцкевіч ведаў, у якім значэнні ўжыў Карпінскі гэтае слова й якога яно роду, бо добра ведаў беларускую мову (Карпінскі паходзіў з Пакуцця, а на Беларусі жывіў толькі пэўны час). “Туша” ў беларускай і расейскай мовах азначае выпатрашанае тулава свінні, а таксама такое ж тулава любое жывёлы, дык і тулава мухі.

Другі характэрны прыклад. У тым самым выданні з каментарам у артыкуле Міцкевіча пра “Сафіеўку” Трэмбэцкага чытач сустракае: “мова Трэмбіцкага магутная ... багатая, разнастайная, магла б прысарамациць нас, што мы яе на чаркескую перарабляем”, шукае тлумачэння прыметніка “чаркескі”, але яго не знаходзіць. Хто чытаў артыкул Яна Снядэцкага “Пра літаратуру”, той прыгадае ягоную думку: “бедны чалавечы розум у сваім поступу паказвае сябе чаркескім, кульгавым і нібыта адсечаным на Пракруставым ложы” (Творы, выд. Балінскага. Варшава, 1837, т. IV, с. 81). Хапаем за Ліндэ ды знаходзім там, апроча іншых, азначэнні: “які папала,

² Я пісаў гэта ў 1925 г.

толькі б збыць, несапраўдны” і цытаты з літаратараў XVIII стагоддзя³.

Альбо возьмем слова “матачнік”. Аніводзін з каментатараў “Пана Тадэвуша” не згадвае, што гэтае слова ў польскую паэзію і ў польскую мову ўвёў Міцкевіч, што гэта беларускае слова. Першы на гэта звярнуў увагу праф. Растафінскі (“Лес, бор, пушча, матачнік як натура й казка ў паэзіі Міцкевіча”). Каментатары, відавочна, лічылі за лішняе тлумачыць невядомае ў карэннай Польшчы слова (ужытае Міцкевічам упершыню ў вершы 736 III песні). Ды не варта было задавальняцца гэтым, а праверыць, звярнуцца да крыніцаў, да беларушчыны. На гэтых прыкладах я спынюся.

Яшчэ гадоў 40 таму, у 1885 г., Антон Бандзкевіч заклікаў пачаць дэталёвыя ды сур’ёзныя даследванні мовы ды стылю Міцкевіча, а перадусім, “Пана Тадэвуша” (гл. арт. “Праект новае апрацоўкі «Пана Тадэвуша». Музей Г”) і спрабаваў нават накрэсліць план такога даследвання; аднак толькі праз чвэрць стагоддзя з’явілася першая навуковая праца пра мову Міцкевіча з пункту гледжання граматыкі ды лексікі – Стан. Дабжыцкага “Колькі назіранняў над моваю Міцкевіча” (Філалагічныя працы. VII. 1911). Гэта грунтоўны й каштоўны мовазнаўчы аналіз моўных асаблівасцяў Міцкевіча, які на сёння, аднак, не задавальняе, бо аўтар не выказаў у ёй адносінаў мовы Міцкевіча да беларускае мовы, што выклікала цэлы шэраг зусім памылковых інтэрпрэтацый⁴; зрэшты, ён не ўлічваў прозу паэта.

Цяпер падыходжу да высноў. Каб добра зразумець мову Міцкевіча – што з’яўляецца вельмі важным пастулатам у даследаванні творчасці паэта – належыць, перадусім, даследаваць гутарковую мову палякаў, якія жылі на беларускіх ды літоўскіх абшарах у часы Міцкевіча⁵, акрэсліць адносіны гэтае мовы да беларускае з аднаго, а літоўскае з другога бакоў,

³ У “Паэзіі Філаматаў” (II, 295) знаходзім дзеяслоў “вычаркесіць”, патлумачаны памылкова “зрабіць па-чаркеску, гвалтам, самавольна змяніць”. Слова “чаркескі” ў адмоўным значэнні – гэта не беларусізм, бо яго ведалі ў XVIII стагоддзі й у іншых частках Польшчы, як бачым з цытатаў у Ліндэ, але на Беларусі яно захавалася найдаўжэй. Параўн. таксама: Т. Мікульскі “Глоса да «чаркескай мовы» Міцкевіча” // *Ruch literacki*. 1933. Nr 4.

⁴ Як мала усведамляюць сабе нашыя даследчыкі творчасці Міцкевіча ўвогуле ўплыў беларушчыны на творцу “Пана Тадэвуша” даводзіць таксама факт, што каментатары двух апошніх (у 1921 г.) выданняў “Пана Тадэвуша”, звяртаючыся да прыпісу Міцкевіча ў III песні пра “вядомую на Літве народную песню пра грыбы, што йдуць на вайну пад кіраўніцтвам баравіка”, спасылаюцца на тэкст гэтае песні на літоўскай мове (нібыта Міцкевіч, згадваючы “Літву” меў на ўвазе Літву этнаграфічную, а не Беларусь), замест таго, каб прывесці беларускую песню; але ж яшчэ чвэрць стагоддзя таму Г. Лапацінскі надрукаваў тэкст гэтае песні, запісанае – заўважце! – на Наваградчыне, пра што нядаўна (1918) згадаў В. Баровы (“Рэха народных песняў у «Пане Тадэвушы»”). Міцкевіч, відавочна, ведаў толькі беларускую песню. Пытанне ўплыву міфалогіі беларускага люду на канцэпцыю “Дзядоў” ледзь закраналі ў нас, а ўлыву ідэалогіі гэтага люду на ідэалогію Міцкевіча ўвогуле – нават не дапускалі.

⁵ Значны моўны матэрыял мы маем цяпер у “Карэспандэнцыі філаматаў”.

гэта значыць, паказаць, якія моўныя элементы трапілі з беларушчыны, якія з літоўшчыны ў штодзённую мову тагачасных палякаў, г. зв. ліцьвінаў. Пасля належыць узяцца за даследаванне літаратурнае мовы выдатных тагачасных пісьменнікаў, якія жылі на г. зв. Літве, а перадусім, мовы Яна Снядэцкага, якую можна лічыць за норму тае мовы, і творы якога Міцкевіч бясспрэчна ўважліва чытаў у часе свае вучобы ва ўніверсітэце ў Вільні ды настаўніцкае працы ў Коўне; на мове Яна Снядэцкага, якога лічылі ў той час узорным польскім стылістам, фармаваў Міцкевіч сваю літаратурную мову. Толькі пасля даследавання мовы, якую атрымаў Міцкевіч у спадчыну, можна паказаць ягоня індыўідуальныя асаблівасці як у гутарковай мове, ужываную ім дзеля паразумення з суайчыннікамі й якая захавалася пераважна ў ягоных лістах, так і ў літаратурнай мове, што зафіксавана ў ягоных творах.